

Тема 4. Мистецтво XIX століття

Перша половина XIX століття

Архітектура

В архітектурі в пер. трет. XIX ст. провідну роль продовжує відігравати класицизм. У Франції формується своєрідний варіант класицизму, який отримав розвиток в добу імперії Наполеона і був названий ампір. Для ампіру характерне переважання стильових запозичень з мистецтва доби Римської імперії, зокрема, відродження такого типу споруд як тріумфальні арки. Характерні архітектурні пам'ятники ампіру в Парижі: церква Мадлен (арх. П. Він'йон, 1807), тріумфальні арки на площі Зірки (арх. Ж.-Ф. Шальгрєн, 1806–1837) та на площі Каррузель (арх. Ш. Персьє та П. Фонтен, 1806), Вандомська колона (арх. Ш. Лепер та Ж. Гондуєн, 1810).

В інших країнах Європи класицизм проявляється або у формах, які прагнуть до своєрідної реконструкції античних типів споруд, або ж являють собою численні варіації на теми ордерних будівель, зазвичай еkleктичних. Найбільш яскравим представником стилю ампір в Німеччині був архітектор Лео фон Кленце, який побудував повторення афінського Акрополя - комплекс Вальхалла. Можна також відзначити архітектора Клауса Фрідріха Шинкеля і його архітектурні споруди в Берліні (Пергамон музей, храм Св. Катерини).

Еkleктика в архітектурі стає одним з провідних принципів проектування в XIX ст. Зникають будь-які стильові обмеження, арсенал архітекторів розширюється, включаючи стилістику мусульманського сходу, давнього Єгипту, Індії тощо. Проте, найбільш популярними залишаються більш традиційні стильові комбінації: античність, ренесанс, бароко, класицизм. В межах європейської еkleктики отримують розвиток і т.з. «нео» стилі. Серед найпопулярніших з них – неоготика, яка з Британії поширилася по всій Європі.

Стиль еkleктика розвинувся в зв'язку з тим, що з'явився конфлікт між існуючими стилями і напрямками - вони були не в змозі повною мірою

відобразити зв'язок між мистецтвом і громадським життям. Саме тому виникла потреба в тому, щоб узагальнити всі тенденції і змінити звичний порядок речей. У Франції еkleктика вперше знайшла своє вираження в стилі Другої Імперії за часів правління короля Луї-Філіпа (1830-1848). Вона з'явилася на противагу бароко і рококо, тому концепція архітектури в цей період кардинально змінилася. Тенденція знайшла своє продовження і в період правління Наполеона III. У Великобританії розквіт еkleктики припав на період з 1840 по 1900 рр., коли панував Вікторіанський стиль. Найчастіше він поєднував в собі рококо, готику, а також англійські, африканські, індійські мотиви.

Академізм

Протягом всього XIX ст. провідні позиції в мистецтві займав академізм, який, власне кажучи, представляв собою найбільш консервативну форму класицизму. В цей час, завдяки археологічним знахідкам і популярності історизму в мистецтві, в живописі входить в моду своєрідна реконструкція відомих історичних сюжетів, подій, навіть побутових сцен. Разом з цим в широкому вжитку залишаються різноманітні фантазії на теми античної міфології. Початком оформлення академізму як окремого напрямку можна вважати 30-і роки XIX століття. Найбільш повно академізм в живописі висловив себе у «великому жанрі» — в історичній картині. Історичний жанр традиційно розглядався академіями мистецтв як найважливіший. Міф про пріоритет історичної картини настільки глибоко укорінився в свідомості художників, що багато з них вважали себе нереалізованими через неможливість виразити себе в «високому жанрі». Серед представників класицистичного академізму 19 ст. як Ж. О. Д. Енгр, А. Кабанель, В. Бугро, П. Деларош та ін.

Ампір. Ампір виразно проявлений у декоративно-ужитковому мистецтві (меблі, тканини, оформлення інтер'єрів, порцеляна, предмети побуту, книжкова графіка тощо з обов'язковим використанням античних мотивів — як сюжетних композицій, так і рослинних орнаментів). Ампір

характерний в оздобленні особистого кабінету Наполеона I Бонапарта в паризькому палаці Мальмезон (оформлений 1800 архітекторами Ш. Персьє, П. Фонтеном). Живопис ампіру стилістично бере свої витoki з академізму. Відмінність виявляється в тому, що сюжети ампірних картин, передусім, присвячені прославлянню особи імператора і його оточення. Зокрема, імператор зображується в багатьох іпостасях, які представляють його, як милосердного правителя, героїчного полководця, величного монарха, символічну фігуру тощо. У французькому живопису представниками ампіру є Ж. Л. Давід, А. Аппіані, Ф. Жерар, А. Л. Жироде, а в скульптурі — А. Канова. Ампір вплинув на стилістику пізнього класицизму в інших європейських країнах — Австрії (пропілеї палацу Гофбург у м. Відні 1818 – 1824, архітектор П. Нобілі, Л. Каньйола), Великої Британії (лондонські церкви 1-ї третини 19 ст. архітекторів Р. Смерка, Дж. Стоуна, В. Інвуда), Пруссії (творчість архітектора К. Ф. Шинкеля), Італії (Форум Бонапарта в Мілані, 1806, не завершено), Бельгії, Данії, США, Росії.

Романтизм

З др. пол. XVIII ст. в живописі починають посилюватися тенденції індивідуалізму – прагнення художників протиставити своє бачення усталеним нормам мистецтва. Зокрема, найбільш ранні прояви цього процесу спостерігаються в Англії. На поч. XIX ст. ці тенденції оформлюються в рух, який проявився як протиборство індивідууму і соціуму. Форми цього протиборства мали різноманітний характер. У Франції це був відкритий бунт, який проявлявся як боротьба із стереотипами і заклик до соціальних змін. Риси граничного емоційного напруження, звернення до яскравих драматичних колізій, відкриття нових психологічних горизонтів характерні для найяскравіших представників французького романтизму Жеріко і Делакруа.

Першим художником романтичного напрямку був Теодор Жеріко (1791-1824 рр.) – майстер героїчних сюжетів, монументальних полотен. У картині 1812 р. «Офіцер кінних єгерів імператорської армії, який іде в атаку»

романтика наполеонівської епохи відображена із запалом двадцятирічного юнака. Жеріко постійно шукав героїчні образи у сучасності. Сюжетом своєї головної картини «Пліт «Медузи» він узяв події, що сталися на плоту з пасажирями французького фрегата «Медуза», який загинув під час шторму. Серед людей на плоту є мерці, божевільні, напівживі, вони несамовито вдивляються в далину. Тут і класицистичні (точний узагальнений малюнок, різка світлотінь), і романтичні риси (драматична подія, неймовірні переживання, крайнє психологічне напруження).

Справжнім вождем романтизму став Фердинанд Віктор Ежен Делакруа (1798-1863 рр.). Вже його перша робота «Човен Данте» викликала нищівну критику. Романтизм критикували за недбальство рисунка і композиції, за відсутність стилю і смаку, за наслідування грубої натури тощо. Хоча принципи романтизму були розроблені Гюго і Стендалем, в образотворчому мистецтві вони не мали визначеної програми. Ш. Бодлер говорив, що романтизм це «не стиль, не живописна манера, а певний емоційний склад...». І справді, всіх романтиків споріднювало насамперед особливе ставлення до дійсності – прагнення вирватися з прозаїчної буденності, ненависть до міщанства, до обивательського животіння, культ сильних пристрастей, відчуття самотності, неприйняття уніфікації мистецтва. Делакруа після виставки його картини «Різня на Хіосі» став визнаним вождем напрямку. До найвідоміших картин майстра також належить «Свобода, що веде народ» (1830).

Романтизм в кожній західноєвропейській країні відрізнявся національною своєрідністю, особливим колоритом. Так, творам німецьких романтиків властиві яскраві риси містицизму. Художників приваблювало все незвичайне, надприродне, тому дуже часто німецькі живописці зверталися до готичного мистецтва, таємничих середньовічних легенд і оповідей. Тісно пов'язане з романтизмом мистецтво назарейців, німецьких і австрійських художників-романтиків, що утворили в 1809 р. об'єднання «Союз Св. Луки».

Засновниками об'єднання стали художники Фрідріх Овербек і Петер Корнеліус. У 1810 р. назарейці, серед яких, крім Овербека і Корнеліуса, були також Ф. Пфорт, Ю. Шнорр фон Карольсфельд, оселилися в покинутому монастирі Сан-Ісідоро. Тут вони вели спосіб життя, характерний для середньовічного релігійного братства. Художники намагалися воскресити фресковий живопис. Зразками для них були твори П. Перуджино, А. Дюрера, Рафаеля. Майже всі роботи назарейців створювалися колективно. Саме так були написані фрески біблійної тематики в будинку пруського консула в Римі (1816-1817). Роботи назарейців (не тільки колективні, а й індивідуальні) характеризуються стилізацією і театральністю. Особливою популярністю користувався П. Корнеліус, якого сучасники називали німецьким Мікеланджело, вважаючи його представником «великого стилю» в живописі. Його твори (фрески античної тематики в Гліптотеку, 1820-1830; «Страшний суд», 1836-1840) були прикладом для наслідування молодим німецьким художникам.

Значне місце в німецькому живопису займав романтичний пейзаж. Видатним представником цього жанру був Філіп Отто Рунге. До пейзажу Рунге звернувся в пізній період своєї творчості. До останнього десятиріччя його життя належить незакінчений триптих, в якому художник хотів за допомогою символів і алегорій зобразити нескінченне відродження життя природи. В закінченій частині триптиху – картині «Ранок» (1808) на тлі чудового весняного пейзажу виведені алегоричні фігури молодих жінок і путті, ніби танцюючих над квітучою землею.

Яскравим представником німецького романтизму є Каспар Давид Фрідріх. Картини Фрідріха, пройняті почуттям захоплення перед величною красою природи, але в них присутні й песимістичні настрої. Основним мотивом його творів стають зображення гір і скель, прихованих туманним серпанком, обриси яких видно далеко за горизонтом. Такі полотна «Пейзаж з чоловічою фігурою біля огорожі», «Гірський пейзаж» і «Хрест на горі».

У своїй творчості художники-романтики завжди прагнули показати єдність людини і природи. Але гнітюче мовчання навколишнього світу завжди перешкоджає цьому злиттю. Фрідріх, на відміну від інших романтиків, змушує природу говорити. У кожній композиції елементи пейзажу мають конкретне значення: кладовище позначає смерть, корабель - земний шлях людини, гавань - вічний спокій. Однак ці символи стають в його картинах природною частиною зображуваної природи. Прикладом тому є полотно «Загибель «Надії» в льодах» (1822).

Значну роль в пейзажах Фрідріха грають людські фігури. Дуже часто художник пише людей спиною до глядача. Маленькі фігурки людей на полотнах Фрідріха створюють настрій самотності і смутку, розгубленості і безвихідності: «Жінка біля вікна» (1818), «Меса в готичній руїні» (1819), «Двоє, що споглядають місяць» (1819-1820), «Пейзаж з чоловічою фігурою біля огорожі», «Схід місяця над морем» (1821).

Друга половина XIX століття

Архітектура

З промислово-технічною революцією в Європі пов'язана поява нових типів споруд і використання нетрадиційних для архітектури матеріалів. Один з ранніх прикладів використання металу в будівництві громадської споруди відноситься до початку 1860-х рр. Принципово новий тип конструкції був продемонстрований на прикладі павільйону Першої всесвітньої промислової виставки (Джозеф Пекстон, 1851).

Революційний крок у формуванні нового стилю в європейському мистецтві, який програмно протиставляв себе пануючому історизму і еkleктиці, був зроблений наприкінці XIX ст. Це був стиль, який в різних країнах називався по-різному: ар-нуво, модерн, ліберті, сецесіон, югендстиль тощо. Проте, не зважаючи на певні особливості художнього втілення в різних країнах і в творчості окремих майстрів він мав єдину естетичну програму. Одним з головних завдань модерну було подолання полістилізму еkleктики і створення цілісного естетично впорядкованого

предметного простору, в якому кожна дрібниця підпорядкована єдиному стильовому принципу.

В модерні можна вирізнити два провідних напрямки «органічний» і «геометричний». Органічний напрямок найяскравіше проявився в творчості митців ар-нуво. За основу правила стилізація найрізноманітніших речей органічного походження: гнучких стебел рослин, форм тіла тварин і комах, морських хвиль, довгого жіночого волосся тощо.

До кращих взірців ар-нуво в архітектурі належать споруди бельгійця Віктора Орта. Його будинок Тасселя в Брюсселі вважається першою будівлею, побудованою в стилі модерн. Спроектований він був в 1893-1894 роках для вченого і професора Еміля Тасселя. Віктор Орта справді зробив революцію, коли переніс естетику модерну як течії в образотворчому мистецтві в архітектуру. Він створив наповнений світлом будинок з досить вільним і незвичайним на ті часи плануванням поверхів, де конструктивні елементи будівлі, такі як балки і колони, стали виконувати ще і декоративну функцію. Створюючи будинок Тасселя, Віктор Орта виступив не тільки як архітектор, але і як дизайнер інтер'єру. Він самостійно спроектував у будинку все, починаючи з вікон і меблів і закінчуючи ручками дверей і мозаїкою на підлозі.

Ектор Гімар розвивав ідеї модерну у Франції. Гімара можна вважати одним з визначних представників «флорального» модерну, його власний стиль («стиль Гімар») характеризується особливою лінією і грою контрастів. Він створював незвичайні інтер'єри, був автором проектів меблів. Деякі створені Гімаром предмети внутрішнього оздоблення належать до найкращих зразків французького «ар-нуво». Його найвідоміші роботи — це створені у 1898–1901 роках кілька входів у паризьке метро. Наприклад, станція «Площа Бастилії» демонструє архітектурне поєднання китайської пагоди з «ар-нуво». У 1920 році Гімар спроектував одну з перших ліній меблів для масового виробництва.

Осібно стоїть творчість каталонця Антоніо Гауді, який розробив свій ні на кого не схожий варіант органічного модерну. Одним з найбільш відомих творінь майстра є Каса Міла. При спорудженні цього будинку для сім'ї іспанських буржуа архітектор дав волю своїй фантазії, створивши справжній шедевр. Каса Міла насправді складається з двох будівель, які з'єднані між собою і мають круглі внутрішні дворики. У конструкції використано залізобетонний каркас, завдяки чому стіни не є опорними елементами. Ці новаторські рішення Антоніо Гауді дозволили впустити всередину будинку більше світла і створити такі квартири, де можна рухати перегородки між кімнатами. Незвичайний і хвилястий дах будинку Міла, автор прикрасив кам'яними скульптурами, що насправді є димарями.

Геометричний модерн, який, передусім, пов'язується з ім'ям шотландця Чарльза Макінтоша, відрізнявся переважанням простих геометричних форм. Вони мали видовжені по вертикалі елегантні обриси і відрізнялися досить лаконічною кольоровою гамою, з переважанням відтінків білого. Популяризацією нового напрямку модерну в Глазго займалася «група чотирьох». Крім Макінтоша, в неї входили троє його однодумців. Новий стиль знайшов відображення в предметах меблів та оздобленні інтер'єру, графічних роботах, декоративно-прикладному мистецтві.

У Німеччині й Австрії модерн визначався поняттям «Сецесіон». Перший Сецесіон виник у Мюнхені в 1892 році. Мюнхенський Сецесіон видавав журнал «Jugend» («Юність»), в якому активно презентував новий стиль. Незабаром назва журналу перетворилася на мистецький термін «Jugendstil» - «югендстиль». Згодом словом «Secession» почали називати створене у Відні в квітні 1897 року Товариство художніх діячів Австрії. Дуже швидко ці назви почали використовувати для визначення нового стилю. Саме слово «Secession» в перекладі з латини означає відхід, вихід, розкол. Тобто в мистецькому сенсі це декларувало відмежування від загальноприйнятих художніх норм та прийомів. Одним з яскравих програмних творів нового

стилю стала виставкова зала Віденського Сецесіону, збудована у 1897 - 1898 роках. Її автор, архітектор Йозеф Марія Ольбріх, був одним із засновників Сецесіону у Відні.

Реалізм

Позитивістська філософія і раціоналізм знайшли своє втілення в течії реалізму, яка набула поширення починаючи з сер. XIX ст. В живописі реалізм проявився в повній емансипації жанрів і тем. Для реалістів немає високих тем і жанрів, не існують еталони краси. Сама природа і дійсність в своїх найрізноманітніших проявах стають основними об'єктами спостереження і естетичних шукань художників. Одним з найпопулярніших жанрів реалістичного живопису у Франції стає національний пейзаж, як протиставлення умоглядному академічному пейзажу. Живописці починають працювати на пленері, намагаючись відтворити природний мотив в усьому багатстві його скороминущих проявів. Творцем т.з. «пейзажу настрою» став Каміль Коро, палітра якого відрізнялася надзвичайним розмаїттям тональних градацій кольору. Він створив велику кількість етюдів наповнених повітрям і світлом, широке використання вальорів дозволяло майстерно передати настроїв. Пейзажі Коро прославили ті куточки Франції, де він писав свої найкращі твори - «Міст в Манті» (1868/1870), «Вежа в Дюе» (1871), «Пляж в Етрета» (1872).

Майстром жанрових картин в дусі реалізму був французький митець Гюстав Курбе. Чимало його картин обурювали сучасну публіку, створюючи художнику скандальну славу. Зокрема, коли у 1855 році його роботи не прийняли на Всесвітню виставку, він створив власну виставку робіт, що отримала назву «Павільйон реалізму». Серед найвідоміших полотен майстра «Поховання в Орнані» (1850), «Майстерня художника» (1855), «Віяльниці» (1855), «Добридень, пане Курбе!» (1854).

Французький живописець Франсуа Мілле уславився зображенням сцен сільської праці. В його інтерпретації сільське життя постає як важка щоденна боротьба за виживання, разом з тим, художник бачить в ньому й глибоке

поетичне начало. До найвідоміших картин в цьому жанрі належать «Анжелюс», «Збирачки колосся», «Сіяч», «Пряха», «Пастушка». Франсуа Мілле також відомий як засновник «барбізонської школи». Це умовна назва групи французьких художників-пейзажистів, до якої входили Теодор Руссо, Жуль Дюпре, Нарсіс Діаз де ла Пенья, Шарль Добіньї, Констан Тройон, що працювали в селі Барбізон у лісі Фонтенбло в 1830–1860 роках. Тонка спостережливість і ліризм притаманні пейзажам живописців «барбізонської школи». Вони звернулися до безпосереднього зображення природи, світла і повітря, зіграли важливу роль у розвитку реалістичного французького пейзажу.

Також в коло проблем, які цікавили художників-реалістів, входили сюжети з яскраво вираженим соціальним контекстом. Життя і пригнічений стан нижніх верств суспільства, співчуття і протест проти соціальної несправедливості стають постійною темою творів реалістичного мистецтва.

Імпресіонізм

Першим стилем в якому формальні засоби починають переважати над змістом став імпресіонізм. Цей стиль проявився майже виключно у живописі. Це обумовлено тим, що найвиразнішим художнім засобом нового стилю є колір. Художники імпресіоністи намагаються відтворити скороминущі стани життя не як сюжет, а як враження, яке, головним чином, проявляється через колір. Динамізм, притаманний імпресіонізму (оскільки картину художник міг створити всього за декілька сеансів), призвів до суттєвих змін у технології роботи над полотном. Живописець працював без підмальовки, іноді, навіть, без попереднього рисунка, одразу пензлем і фарбами. Фарби не змішувалися на палітрі, а накладалися дрібними мазками, змішуючись в кольорове ціле на полотні. Фактура мазків тепер не приховується, як раніше, а, навпаки, виявляється, як один з художніх засобів, що характеризує індивідуальну манеру майстра. Композиція картин імпресіоністів нерідко набуває фрагментарного характеру, фіксуючи лише найвиразніший мотив натури. Головним жанром для імпресіонізму стає пейзаж. Художників приваблюють

скороминущі стани природи, такі, як схід або захід сонця, барвисті ефекти відображень у воді, складні рефлекси атмосфери. В жанрових полотнах імпресіоністів, як правило, відсутній соціальний підтекст. Тут, передусім, головну роль відіграє виразний колористичний мотив. Класиками імпресіонізму є такі французькі майстри, як Клод Моне, Каміль Піссаро, Огюст Ренуар, Альфред Сіслей.

Постімпресіонізм

Подальший розвиток формалістичних тенденцій і домінуючої ролі кольору в живописі проявився в постімпресіонізмі. В цій течії декоративне начало починає переважати над реальністю, а суб'єктивне бачення художника над об'єктивною дійсністю. Риси витонченості площинного силуету, окресленого гнучкою лінією в дусі ар-нуво, притаманні художній манері живописців групи «Набі». Умовна декоративність кольору і яскравий екзотизм відрізняє полотна Поля Гогена. Глибоко суб'єктивний характер має живописна манера Вінсента Ван Гога. Прийоми деформації, характерний нервовий мазок, драматична «змістовність» колориту характеризують кращі роботи майстра. Своєрідний технічний аспект колористичного рішення картини притаманний манері художників пуантилістів. Для їх живопису характерно використання оптичних ефектів, які створюються завдяки нанесенню на полотно крапок чистого кольору. Серед найвідоміших майстрів цього напрямку Поль Синьяк і Жорж Сера.